

Kunićevi prijevodi iz Grčke antologije

1.

Rajmund Kunić u tri je navrata za života objavljivao latinske prijevode grčkih epigrama. Prvi put 1764. u Rimu, u dodatku Zamanjine *Jeke*: 46 epigrama poredanih abecednim redom autora (*Selecta Graecorum carmina versa Latine*); potom 1771. u Rimu, u samostalnoj knjizi: 499 epigrama svrstanih u osam tematskih odjeljaka (*Anthologica sive Epigrammata Anthologiae Graecorum selecta Latinis versibus reddita*); napokon u Mlecima 1784., pod istim naslovom, u ponovljenom otisku prethodnoga izdanja. Dvaput su mu prepjevi epigrama objavljivani posmrtno, oba puta u Reggiu (Emilia), 1823. i 1827.

Kunićevi prijevodi iz *Grčke antologije* nisu dosada bili predmetom zasebne rasprave. Prvi je i najopsežnije o njima pisao Franjo Maixner, u drugoj polovici svoje dvodijelne monografske studije. Od hrvatskih filologa njima su se poslije Maixnera u ovom ili onom opsegu bavili i Đuro Körbler, Ton Smerdel i Pavle Knezović. Kunićeva uloga u recepciji grčke epigramske baštine bila je i predmetom zanimanja američkoga filologa Jamesa Huttona, ali njegov je rad dosada, kako se čini, izmicao pozornosti domaće književne historiografije.¹

Kritičkom literaturom o Kuniću i njegovu prijevodnom predlošku uporno se provlači terminološka nepreciznost na koju valja upozoriti odmah na početku jer može biti povod ozbiljnijim zabunama. Kunićeva *Grčka antologija* nije *Palatinska antologija*, nego njezin ekstrakt, a dugo vremena i surogat, takozvana *Planudova antologija* (*Planudea*). Ovo nije prigoda koja bi dopuštala da se potanko raspravlja o zamršenu rodoslovlju *Palatinske antologije*. U protekla dva stoljeća njezine su raznorodne sastavnice točno identificirane, objašnjene su glavne etape njezine rukopisne predaje i opisana tekstološka sudbina u najširem

¹Usp. F. Maixner *Život i rad Rajmunda Kunića*. Rad JAZU 96, 1889., str. 110-166. (= o.c. 1); Rad JAZU 98, 1889, str. 85-153 (=o.c. 2); Đ. Körbler *O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama*. Rad JAZU 164, Zagreb 1906., str. 157-266; T. Smerdel *Kanconjer Rajmunda Kunića u Zborniku zagrebačke Klasične gimnazije 1607-1957*. Ur. Andrija-Ljubomir Lisac, Zagreb 1957., str. 533-546.; P. Knezović *Rajmund Kunić pjesnik i prevodilac*, u zborniku *Isusovci u Hrvata*. Ur. V. Horvat, Zagreb 1992., str. 345-355.; J. Hutton *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*, Ithaca & New York 1935. (=J. Hutton, o.c. 1). Ako nije drukčije označeno, Kunićevi se tekstovi u ovom prilogu citiraju prema izdanju iz 1771. (= *Anth.*).

smislu riječi, od 1606., kad ju je u Heidelbergu otkrio znameniti Claude Saumaise, do prvih modernih izdanja sredinom i krajem osamnaestoga stoljeća.²

Od kolovoza 1494., kad je Jan Laskaris u Firenci priredio *editio princeps*, pa puna tri sljedeća stoljeća *Grčka antologija* zapravo je sinonim za *Planudovu antologiju*. *Planudea* se tako zove po autoru, bizantskom redovniku Maksimu Planudu, koji je njezino prepisivanje dovršio krajem trinaestoga ili početkom četrnaestoga stoljeća, 1299. ili 1301. Sadržava oko 2450 epigrama, naspram otprilike 3750 koliko ih ima *Palatina*; kraća je, dakle, za trećinu. No pravi stupanj nepodudarnosti između zbirki može se uočiti tek ako znamo da *Planudea* ima i višak od 388 epigrama kojih izvorna *Palatina* nema (danas se obično tiskaju kao 16. knjiga *Palatine*, tzv. *Appendix Planudea*). *Planudea*, ima, dakle, tek nešto više od polovice epigrama zastupljenih u *Palatini*. Maksim Planud ispuštao je u svojoj redakciji sve što mu se činilo "suviše nedoličnim i zazornim", to će reći, u prvom redu ljubavne epigrame, osobito homoerotske. Zbirka obuhvaća sedam knjiga: I. Savjetodavne i "prikazivačke" epigrame (πρωτρεπτικά i ἐπιδεικτικά, koji odgovaraju devetoj knjizi *Palatinske antologije*), II. Gozbene i rugalačke epigrame (συμποτικά i σκωπτικά = AP 11), III. Nadgrobne epigrame (ἐπιτύμβια = AP 7), IV. Opisne epigrame (ἑκφραστικά = AP 9), V. autorsku zbirku Kristodora Kopta (= AP 2), VI. Posvetne epigrame (ἁναθηματικά = AP 6), VII. Ljubavne epigrame (ἔρωτικά = AP 5).

Da je Kunićev prijevodni predložak bila upravo sedmokrnižna *Planudea*, jasno svjedoče već i numeracije priložene uz rimsko i mletačko izdanje prepjeva, koje slijede i zamršenu tematsku potpodjelu unutar pojedinih knjiga *Planudee*. Kojim se pak izdanjem (ili izdanjima) služio Kunić, drugo je pitanje, koje zbog opsežnosti dokaznoga postupka ovoga časa valja ostaviti po strani. Uostalom, s obzirom na razmjerno stabiliziran tekst *Planudee* u Kunićevo vrijeme, od takva istraživanja ne bi ni trebalo očekivati značajnije rezultate.³

Zbog Kunićeve dokazane sklonosti prema epigramu, koja se ne očituje samo u prijevodima nego i u mnogobrojnim autorskim sastavcima, nesumnjivo je zanimljivije zapitati se počiva li njegov uvid u grčku epigramsku tradiciju samo na *Planudei*. Je li, drugim riječima, Kunić poznao i *Palatinsku antologiju*? S

²Uz predgovor standardnom izdanju Hermanna Beckbyja (sv. I-IV, München 1965.-1968.) usp. sada i opsežnu monografiju Alana Camerona *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*. Oxford 1993.

³Maixner - koji je inače uočio da se Kunić služio *Planudeom*, ali tomu nije pridavao osobitu pozornost - upozorio je u svojoj studiji na neke komentare kojima se služio Kunić (o.c. 2., str.122-123), no iz toga se ne može ništa zaključiti u Kunićevu neposrednom prijevodnom predlošku. U sedamnaestom stoljeću i prvoj polovici osamnaestoga standardnim izdanjem držalo se ono koje je 1600. u Frankfurtu objavila nakladnička kuća Wechel. Poslije 1614. (*Poetae Graeci Veteres*, Köln) *Planudea* se nije tiskala sve do kraja osamnaestoga stoljeća, u prvom redu zacijelo zbog toga što se neprestano očekivalo kritičko izdanje palatinskoga kodeksa.

jedne strane, neke indicije govore da se na Kunićevu radnom stolu trajno nalazila samo *Planudea*.⁴ S druge strane, vremenske i prostorne podudarnosti nameću zaključak da Kunić jednostavno nije mogao ne poznavati *Palatinu*. Zajedno s brojnim drugim dragocjenostima iz knjižnice falackih izbornih kneževa 1623. u Rim je dospio i znameniti *Codex Palatinus* 23. Sve do 1797., dakle više od stoljeća i pol, neprekidno se nalazio u Vatikanskoj knjižnici i ondje su objavio brojne filologe da ga prepisuju.⁵ Sasvim je nevjerojatno da ta nesustalana filološka aktivnost, koja je ponekad prerastala u pravu trgovinu apografima, ne bi pobudila zanimanje čovjeka koji je u Rim došao kao petnaestogodišnjak i ostatak se života, što po osobnom nagnuću, što po profesionalnom izboru, bavio epigramom i epigramatskom tradicijom. Desetljeće prije no što će se Kunić odlučiti da obznani svoje prepjeve, objavio je Johann Jakob Reiske prvo filološki relevantno izdanje *Palatinske antologije* (*Anthologiae Graecae a Constantino Cephala conditae libri tres*. Leipzig 1754.). Između rimskoga i mletačkoga Kunićeva izdanja Reiskeov je posao upotpunjen i poboljšan izdanjem Philippea Bruncka (*Analecta veterum poetarum Graecorum*, Strasbourg 1772.-1776.; 1785.). Na samom kraju Kunićeva života napokon je razriješen i spor o filološkom prvenstvu između *Planudove* i *Palatinske antologije*. Upravo u godini Kunićeve smrti počelo se pojavljivati monumentalno petoknjižno izdanje *Palatine* kojemu je priređivač Friedrich Jacobs: *Anthologia Graeca sive poetarum Graecorum lusus ex recensione Brunckii* (Leipzig 1794-1814). Godinu dana poslije u Utrechtu je Jeronimo De Bosch započeo izdavački pothvat koji će potrajati gotovo tri desetljeća, priređujući posljednje izdanje *Planudove antologije*, uz popratni latinski prijevod Huga Grotiusa (*Anthologia Graeca cum versione latina Hugonis Grotii*. Utrecht 1795.-1822.). Kunić je, dakle, suvremenik i svjedok konačne afirmacije *Palatinske antologije*. Istodobno, on je posljednji veliki prevodilac koji se u svojem poslu oslanjao na *Planudovu antologiju*.

Kunićev izbor obaseže otprilike petinu *Planudee*.⁶ U njemu su zastupljeni svi odsječci *Planudee*, s očekivanom iznimkom ljubavnim epigramima. Epigrami su

⁴Usp. npr. komentar uz epigram Eutolmija Skolastika (AP 6.86), iz kojega je vidljivo da Kunić ne zna njegov položaj u *Palatini* i vezu s prethodnim Paladinim epigramom, pa se upušta u nepotrebnu genealošku spekulaciju.

⁵Za sudbinu palatinskoga fundusa u Apostolskoj knjižnici usp. monografiju Waltera Berschina *Die Palatina in der Vaticana. Eine deutsche Bibliothek in Rom*. Stuttgart 1992.

⁶Epigrame koje je Kunić uključio u svoj izbor identificirali su - dakako, neovisno jedan od drugoga - Maixner (o.c. 2, str. 95-118) i Hutton (o.c. 1, str. 407-408). Maixnerove su identifikacije ponekad netočne, a vrlo često iskrivljene grubim tiskarskim pogreškama. Huttonov je popis kudikamo precizniji, ali ni on nije lišen nekih propusta. Zbog toga, a i zbog relativne nedostupnosti obiju studija, evo cjelovita popisa Kunićevih prepjeva, prema danas uobičajenoj

razvrstani u osam skupina: 1. *Encomiastica* (107 epigrama) 2. *Satirica* (85) 3. *Moralia* (71) 4. *Votiva* (35) 5. *Sepulcralia* (74), 6. *Lugubria* (35), 7. *Ludicra* (46) 8. *Varia* (46).⁷ Kao i golemu većinu njegovih prethodnika, suvremenika pa i neposrednih nastavljača, Kunića su u *Planudei* najviše zanimali epideiktički epigrami iz prve knjige (9 AP). Razlog tomu zacijelo nije samo njihovo povlašteno mjesto na početku zbirke, nego i činjenica da se u njima spominju nadvremenske anegdote koje redovno nisu opterećene zazornim ideološkim konotacijama. Napokon, u tu su knjigu *Planudee* uključeni i oni epigrami koji pripadaju podvrsti poticajnih epigrama - *moralia* u Kunićevoj klasifikaciji. Kako je vidljivo iz priložena popisa, šest epigrama ponudio je Kunić u dvije verzije (AP 6.1; 7.282; 9.18; 10.29; 10.72; 10.105). Treba upozoriti i na to da se gotovo polovica prepjeva iz 1764. u izdanjima iz 1771. odnosno 1784. pojavljuje u ponešto izmijenjenu obliku.⁸

numeraciji *Palatine*. Podcrtani brojevi označuju epigrame koji su objavljeni već u dodatku Zamanjine *Jeke* 1764:

AP 5: 74, 230; AP 6: 1 (2x), 9, 36, 44, 46, 52, 53, 62, 73, 77, 84, 86, 97, 115, 130, 134, 152, 158, 161, 164, 177, 198, 236, 256, 309, 331, 334, 336; AP 7: 4, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 22, 39, 40, 55, 58, 66, 69, 70, 71, 73, 80, 109, 128, 136, 139, 140, 145, 146, 150, 153, 157, 159, 160, 161, 173, 174, 187, 196, 204, 205, 226, 227, 228, 229, 231, 235, 238, 242, 251, 257, 258, 265, 274, 280, 282 (2x), 285, 293, 302, 308, 310, 317, 318, 320, 321, 346, 350, 351, 353, 355, 408, 432, 434, 447, 451, 453, 461, 464, 487, 489, 492, 510, 512, 518, 519, 521, 522, 524, 525, 528, 530, 534, 538, 540, 553, 555.5*, 565, 593, 605, 649, 674, 688, 703, 740, 741; AP 8: 126, 137; AP 9: 3, 12, 18, 19, 20, 23-27, 29, 32, 36, 37, 39, 40, 47, 49, 50, 55, 58, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 72, 74, 77, 80, 84, 85, 87, 93, 96, 97, 99-102, 105, 107, 108, 110, 111, 114, 115, 117, 120, 127, 130, 131, 133, 136, 138, 141, 144, 146-148, 151-154, 162, 163, 165, 166, 172, 176, 177-179, 183, 189, 192, 204, 215, 218, 221, 224, 231, 236, 242, 246, 248, 254, 259, 262, 266, 267, 271, 277, 279, 283, 285, 288, 289, 291-293, 295, 302, 304, 306, 307, 316, 320, 322, 323, 324, 327, 331, 341, 344, 346, 347, 359, 360, 367, 369, 372, 375, 376, 387, 391, 405, 408, 413, 432, 441, 447, 484, 489, 497, 506, 518, 523, 526, 530, 541, 549, 550, 557, 561, 562, 566, 575-577, 588, 664, 669, 679, 701, 702, 704, 715, 717-719, 721, 724, 749, 768; AP 10: 1, 3, 8, 13, 26-28, 29 (2x), 30, 31, 37, 39, 46, 47, 51, 55, 60, 64, 65, 66, 69, 72 (2x), 73, 74, 80, 93, 98, 102, 105 (2x), 108, 112, 119, 122, 123, 125; AP 11: 9, 13, 50, 53, 68, 71, 72, 75-77, 80, 81, 103, 104, 115, 122, 124, 125, 127, 131, 133, 135, 138, 141, 145-147, 151-154, 159, 160, 162, 176, 178, 184, 186, 187, 190, 192-194, 198, 208-211, 213 (2x), 214, 237, 249-251, 253-255, 257-259, 265, 266, 268, 270, 274, 277, 281, 293, 294, 304, 305, 310, 313, 315, 324, 325, 331, 335, 340, 365, 374, 375, 378, 386, 387, 390, 391, 392, 394, 397, 399, 406, 408, 410, 413, 419, 428-431, 435; AP 13: 3, 29; AP 14: 2; AP 15: 51; AP 16: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 11, 12, 14, 17, 53, 54, 58-60, 68, 74, 81, 97, 100, 103, 107, 114, 119, 120, 129, 142, 165, 169, 170, 174, 176, 183, 185, 186, 190, 192, 193, 198, 200, 207, 211, 223, 227, 238, 247, 295, 324, 326.

⁷Za sistematičan popis po kategorijama usp. F. Maixner, o.c. 2, str. 95 i d. Nesumnjivo je pretjerana Maixnerova tvrdnja da su u Kunićevu izboru zastupani "malone svi pjesnici grčke antologije" (*ibid.*, str. 92).

⁸To su, prema oznakama izdanja iz 1764., epigrami XIII, XIV, XVII, XXII, XXIII, XXV, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXVI, XXXVIII, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLVI, XLVII, L, LII, LVII.

9 Koja je Kunićeva uloga u recepciji grčke epigramatike u europskom književnom *settecentu*?

Kako je ustanovio Hutton, od vremena utjecajnoga i zagonetnoga Brescianina Fausta Sabea (oko 1480. - oko 1558.), koji je svoju knjigu posvetio francuskom kralju Henriju II. (*Epigrammatum...libri quinque*, Rim 1556.), do Kunićeva izdanja iz 1771. na talijanskom se tlu nije pojavio opsežniji izbor prepjeva. "Dobro izabrani" i "reprezentativni" Kunićevi prepjevi za mnoge su suvremenike bili jedini izvor znanja o *Grčkoj antologiji*.⁹ Kunićevim su se latinskim prijevodima za svoje talijanske prepjeve obilno služili apostolski protonotar opat Carlo Felici (*fl.* 1785.) i učeni prevoditelj Horacija Luca Antonio (odnosno, kao karmelićanin: Giuseppe Maria) Pagnini (1737.-1814.). U procjeni Kunićeve posredničke uloge posebnu pozornost, a zacijelo i dodatno istraživanje, zaslužuju *Rime* poznatoga satiričkoga pjesnika Gian Carla Passeronija (1713.-1802.). Ta desetoknjižna zbirka izlazila je od 1775. do 1802., a treća knjiga: *Rime. Tomo III, che contiene la Traduzione di alcuni Epigrammi Greci*. Milano 1789., prema nedvosmislenom autorovu očitovanju zapravo je prerada Kunićevih prepjeva.¹⁰

Na kakvu se prijevodnu tradiciju oslanjao Kunić?

Dragocjeno podrobno kazalo, koje je Hutton priložio na kraju svoje studije, precizno navodi sve Kunićeve prethodnike (i rijetke nastavljачe) u proznom ili stihovanom prijevodu pojedinoga epigrama.¹¹ Taj temeljni registar, koji u obzir uzima poglavito talijansku tradiciju, dopunjuje istovrstan popis što ga je Hutton sastavio za svoju drugu veliku recepcijsku studiju, koja se bavi sudbinom *Grčke antologije* u Francuskoj i Nizozemskoj.¹² Iako su izvan Huttonova obzora ostale neke važne nacionalne tradicije, nema nikakve sumnje da je građa okupljena u njegovim dvjema knjigama reprezentativna, a za razumijevanje Kunićeve recepcijske pozicije zacijelo i najrelevantnija. Iz te goleme dokumentacije doznajemo da za neke epigrame Kunić na talijanskom tlu nije imao nikakvih prethodnika.¹³ Za dva epigrama (AP 5.230 i AP 9.36) Kunić nije imao

⁹Usp. J. Hutton, *o.c.* 1, str. 54 i 406-407.

¹⁰O kakvu je poslu riječ, teško je terminološki fiksirati. I sam Passeroni u nevolji je kako opisati narav svojih hipertekstova: *Io di nuovo in volgar gli ho trasportati, / O rimpastati, per non dir corrotti: / Forse un altro diria parafrasati*. Usp. J. Hutton, *o.c.* 1, str. 408-411.

¹¹Usp. J. Hutton, *o.c.* 1, str. 443-649.

¹²*The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands to the Year 1800*. Ithaca, New York 1946., str. 589-806 (= J. Hutton, *o.c.* 2).

¹³To su epigrami 6.84; 6.115; 6.152; 7.12; 7.40; 7.187; 7.258; 7.293; 7.302; 7.510; 7.521; 7.525; 7.555b; 9.84; 9.101; 9.102; 9.131; 9.144; 9.147; 9.177; 9.215; 9.242; 9.262; 9.267; 9.271; 9.277; 9.288; 9.320; 9.344; 9.550; 9.566; 9.588; 9.679; 11.80; 11.81; 11.135; 11.147; 11.154; 11.210; 11.258; 11.274; 11.293; 11.304; 11.374; 11.399; 16.8; 16.53; 16.54; 16.74;

prethodnika među latinskim prevodiocima. No najveći broj epigrama koji se zatječu u Kunića već je bio preveden prije njega, neki i nekoliko puta.

Već i pogled na prve retke različitih prijevoda pokazuje da je Kunićevo poznavanje prijevodne tradicije bilo golemo i da je sezalo do samih antičkih korijena. Ne može nikako biti slučajnost to što Kunić u nekim svojim prepjevima rabi identične ili minimalno promijenjene uvodne sintagme kao Auzonije (*fl.* 350 posl. Kr.), spomenuti Sabeo, Vincent Heydnecker (*Obsopoeus*, † 1539) ili Thomas More (1477.?¹⁴ - 1535).¹⁴ Podrobnija usporedna lektira otkriva da se Kunić nije libio preuzimati i takva krupna gotova rješenja kao što su cjeloviti stihovi, ako ih je držao dobrima. Da je Kunić tako postupao i u drugim zgodama, pokazao je u svojoj pionirskoj studiji već Franjo Maixner.¹⁵ Ne treba posebno isticati da je riječ o osviještenu poetičkom stavu, a ne o skrovitu prisvajanju tuđih uspješnih formulacija. Sasvim u duhu klasicističke estetike Kunić je sebe vidio kao dotjerivača u dugom nizu, kao najmladeg suradnika na zajedničkom poslu, a ne kao tvorca koji se mora dokazivati potpunom inovativnošću.

Ipak, taj samonametnuti obzir prema tradiciji, koji je Kunić dijelio s uvjerljivom većinom svojih književnih suvremenika, ne treba nipošto tumačiti kao gubitak poriva za dokazivanjem. Kunićeve vlastitosti može se odčitati u brojnim prepjevanim epigramima, iako je njezinu mjeru često teško odrediti bez glomaznoga filološkoga aparata. Ograničimo se stoga na jedan zorniji primjer, nadgrobni epigram nepoznata autora (AP 7.228), u kojem se Kunić jasno legitimira kao poštovalac Auzonija:¹⁶

16.192.. Dakako, ovdje je riječ samo o tiskanim prijevodima. Neobjavljeni rukopisni prijevodi po naravi stvari gotovo su nesvladivi istraživački zadatak, no to, dakako, ne znači da treba previdjeti njihovu potencijalnu važnost. Primjerice, cjelovit Grotiusov prijevod dovršen je 1631., pa iako je u rukopisu ostao više od stoljeća i pol, filolozi su ga često i konzultirali i citirali u raspravama; usp. J. Hutton, *o.c.* 2, str. 263.

¹⁴Usp. npr. za Auzonija: /AP 7.228/ *Me sibi et uxori : Me sibi et uxori* /Anth. 107/. Za Sabea: /AP 6.97/ *Cuspidem Alexandri : Cuspis Alexandri* /Anth. 91/; /AP 6.161/ *Hesperii rediens : Hesperio rediens* /Anth. 28/; /AP 7.274/ *Timoclis nomen : Timoclis nomen* /Anth. 124/; /AP 9.179/ *Thure sagittiferum : Ture sagittiferum* /Anth. 157/; /AP 9.484/ *Utreum ventorum : Utreum ventorum* /Anth. 164/; /AP 11.254/ *Omnia ad historiam : Omnia ad historiam* /Anth. 107/. Za Obsopoeusa: /AP 11.268/ *Non dextra Prochus : Nec dextra Prochus* /Anth. 151/. Za Morea: /AP 11.146/ *Quinque soloecismis : Quinque soloecismos* /Anth. 48/. Potonji je slučaj osobito zanimljiv, jer u grčkom izvorniku stoji ἐπτά, pa nema ni najmanje sumnje da se Kunić na ovakvu promjenu broja *metri causa* odlučio imajući pred očima Moreov prepjev.

¹⁵Usp. F. Maixner, *o.c.* 2, str. 145.

¹⁶ Αὐτῷ καὶ τεκέεσσι γυναικί τε τύμβον ἔδειμεν
Ἄνδρῶτων οὐπω δ' οὐδενός εἰμι τάφος.
οὕτω καὶ μείναιμι πολὺν χρόνον· εἰ δ' ἄρα καὶ δεῖ,
δεξαίμην ἐν ἐμοὶ τοὺς προτέρους προτέρους.
(Grob sam što ga Androtion sebi, ženi i djeci

*Me sibi et uxori Androtion, gnatisque sepulcrum
Extruxit; sed adhuc nulli ego sum tumulus.
O utinam longo maneam sic tempore! Quod si
Non pote, qui prior est hunc prius accipiam!*
(Anth. 107.)

Isti anonimni epitaf četrnaest stoljeća prije Kunića Auzonije je prepjevao ovako:

*Me sibi et uxori et natis commune sepulcrum
Constituit seras Carus ad exequias.
Iamque diu monumenta vacant sitque ista querela
Longior et veniat ordine quisque suo.
Nascendi qui lege datus, placidumque per aevum
Condatur, natu qui prior, ille prior.*
(Aus. Op. 6.34)

Lako je uočiti da je Kunić preuzeo ne samo početak, nego i dočetak prvoga stiha od Auzonija. Nije, ipak, prihvatio Auzonijevu promjenu vlastita imena (koja je vjerojatno prigodno motivirana, ako nije riječ o nekoj nevolji u predaji teksta), niti se, poput Auzonija, odlučio za dodatni distih, nego je disciplinirano prenosio stih za stih, bez ikakva ozbiljnijega značenjskoga ispuštanja ili dodavanja. S druge strane, Auzonije je u svojem prijevodu zadržao važno ponavljanje riječi u poenti epigrama, iako u njega to udvostručenje više nije u neposrednom slijedu: tehnički govoreći, Auzonije je anadiplozu izvornika rekreirao kao epiforu (πρωτέρους πρωτέρους : *qui prior, ille prior*). Kuniću se potraga za takvim strogim ekvivalentom na razini izraza očito nije činila osobito značajnom. Važnijom je držao smislenu prozirnost i prirodnost sintakse, koja u njega - za razliku od Auzonija - ne zahtijeva potporu precizne interpunkcije. U tom aspektu, u uspostavljanju reda unutar rečenice i između rečenica, Kunić je grčkom izvorniku nedvojbeno bliži od Auzonija.

3.

Kratka ilustracija Kunićeva odnosa prema prethodnicima dovodi nas do središnjega pitanja ovoga priloga: kako je Kunić latinizirao izabrane epigrame *Grčke antologije*?

Na teorijsko uporište Kunićeva prijevodnoga postupka upućuju dva citata koja je izabrao za prvo, ogledno rimsko izdanje iz 1764. Jedan, predmetnut kao *motto*, potječe od Sv. Jeronima, 2. iz predgovora *Kronici*, i govori općenito vježbovnoj vrijednosti prevođenja s grčkoga na latinski. Drugi, kudikamo

Podiže. Zasada još nitko ne počiva tu.

Dugo nek ostanem tako. No, ako to moguće nije,

Prvi nek bude mi gost komu je prvomu red!)

opsežniji citat, nije kršćanske provenijencije. Preuzet je iz poznate desete knjige Kvintilijanova *Govorničkoga obrazovanja*; u njemu se podrobno obrazlaže zbog čega je prevođenje višestruko svrhovita vježba, a spominju se i uglednici iz rimske književne povijesti koji su takvo razumijevanje tvorno poduprli.¹⁷ Na skroman autodidaktički karakter poduzeta posla Kunić je upozorio i vlastitim riječima u predgovoru, ističući da se na prevođenje dao *ingenii exercendi stylique acuendi causa* te da svoje izratke nije namjeravao podastri sudu javnosti.¹⁸

Kad bismo se oslonili samo na te suzdržane iskaze koji prijevode predstavljaju kao usputne sastavke iz privatne vježbenice, došli bismo u iskušenje da Kunićev izbor upravo ovakva prijevodnoga korpusa protumačimo isključivo kao stvar osobne sklonosti. Legitimno je, ipak, pretpostaviti da za njegov afinitet prema grčkomu epigramu nisu bili nevažni ni poticaji koji su dolazili iz nastavne prakse redovničke zajednice kojoj je pripadao. Isusovci su zarana uočili didaktički potencijal *Grčke antologije*, pa su već početkom 17. stoljeća poznato starije izdanje Joannesa Sotera (Freiburg ³1544.) prilagodili kao školski udžbenik (*Selecta epigrammata ex Florilegio et alia quaedam ex Veteribus Poetis Comicis potissimum Latino carmine conversa Graeca*. Rim 1608.) Preuzimajući od humanističkih pedagoga ideju o dvostrukoj iskoristivosti epigrama, kao prijevodnih predložaka i modela za kompozicijske vježbe, isusovci su epigramu namijenili povlašteno mjesto u retoričkom dijelu svojega programa. Ugled koji je uživala *Ratio studiorum*, rasprostranjenost i djelotvornost isusovačkih obrazovnih ustanova, odsudno su utjecali na obnavljanje interesa za latinski epigram u 17. stoljeću. Nije stoga nimalo slučajno ni to što su neke od najznačajnijih priloga novovjekovnoj teoriji epigrama potpisali upravo isusovci, na primjer Jakob Pontanus (Spanmüller: *Poeticae Institutiones*, 1594.), Antonio Possevino (*Tractatio de Poësi et Architectura*, 1595.), Matheus Raderus (uvod u izdanje Marcijala, 1602.; ²1609.) ili François Vavasseur (*De epigrammate*, 1669.).¹⁹ Na pozadini takve književnopovijesne dokumentacije ne doimlje se pretjeranim Huttonov zaključak kako je procvat epigrama krajem 18. stoljeća bio "dugo pripreman" obrazovnom djelatnošću isusovaca i njihovih sljedbenika.²⁰

¹⁷S. Hier. in praef. ad Chronic.: *Vetus iste disertorum mos fuit, ut exercendi ingenii causa Graecos libros Latino sermone absolverent.*; Quint. 10,5,2: *Proximum est ut dicamus, quae praecipue scribenda sint... de quo nunc agitur; unde copia ac facilitas maxime veniat. Vertere Graeca in Latinum veteres...optimum iudicabant...* itd.

¹⁸Usp. o.c., str. VI, te posvetnu poslanicu Zamanji, o.c., str. 60: *horridula atque incompta, ut quae mihi scilicet mihi Scripsi ego privata semper habenda domo: Aut etiam coetu in vatium recitanda; sed acril Lectoris nunquam subjicienda oculo* (vv. 27-30).

¹⁹Usp. J. Hutton, o.c. 1, str. 44.

²⁰Usp. J. Hutton, o.c. 1, str. 74.

Kunić se, dakle, s grčkim epigramima susretao i kao isusovački đak i kao isusovački nastavnik, pa je zacijelo u oba ta svojstva imao prilike provjeriti njihovu vježbovnu vrijednost. Sasvim je vjerojatno da su njegove prvobitne ambicije bile ograničene na uzak krug slušača, kolega i prijatelja. No 18. stoljeće, dobro je poznato, stoljeće je velikih prijevoda i krupnih prevodilačkih figura, kakve su, primjerice Anton Maria Salvini (1653.-1729.) i Alexander Pope (1688.-1744) na njegovu početku ili Johann Heinrich Voß (1751.-1826.) na njegovu kraju. Taj izazov vremena nije mogao miomoići ni Kunića, kako jasno svjedoči izdanje iz 1771. Umjesto negdanjih opetovanih isprika i višestrukoga variranja topike skromnosti, posvetna elegija Baltazaru Odeschalchiju odiše naraslom samosviješću prevodioca koji se dokazao na svojem poslu, pa bez sustezanja izjavljuje da se ne želi "svidjeti svima".²¹ Da se Kunićeva pobuda ne može više svesti na puko održavanje filološke kondicije prevodenjem *e Graeco* pokazuje i popratni komentar. Opaske uz prozodijske ili morfološke posebnosti možda bi se i mogle protumačiti kao preventivno objašnjenje namijenjeno učeniku koji ne poznaje u tančine jezičnu povijest.²² No filolozi spomenuti u Kunićevu komentaru - od starijega suvremenika Johanna Alberta Fabriciusa (1668.-1736.), preko Ludolfa Küstera (1670.-1716.), Fulvija Orsinija (1529.-1600.), Jeana Brodeaua (1519.-1563.), sve do jednog od humanističkih prvaka, Lodovica Ricchieria (Coelius Rhodiginus, 1460.-1525.) - ne samo što pokazuju impresivan raspon Kunićeve stručne lektire nego i jasno otkrivaju njegovu ezegetičku poziciju. Na istom su tragu obraćanja zahtjevnijoj stručnoj javnosti i Kunićeve apologetske primjedbe, kojima opravdava pretjerano slobodne ili pretjerano ropske prijevodne ekvivalente.²³

Kunićeve podrubne bilješke imaju i neke dalekosežnije teorijske implikacije. Zacijelo je najkrupnije ono očitovanje koje otkriva Kunićev stav prema temeljnoj, ako ne i jedinoj generičkoj konstanti epigrama - njegovoj kratkoći. Opsežan komentar kojim je popraćen Cirilov epigram o epigramu (AP 9.369), jedan od dvaju takvih "teorijskih" epigrama u *Grčkoj antologiji*, sam po sebi govori da je Kunić svjestan kolika je težina toga pitanja u povijesnoj poetici vrste. U polemici s Cirilom Kunić odbija prihvatiti distih kao idealni epigramski

²¹Usp. o.c., str. IV: *Scis haec scripta tuis nata sub auspiciis;/ Scis jam lecta tibi, scis jam pridem esse probata./ Et nunc, privati quod laris e tenebris/ Haud metuumt claras prodire in luminis oras/ Id faciunt, tibi se quod placuisse vident* (vv. 10-14). Usp. i hendekasilabe *Ad lectorem*, str. VII: *Nec spero aut studeo placere cunctis* (v. 12).

²²Usp. npr. bilješku (a), str. 96; (b), str. 160; (c), str. 128.

²³Usp. npr. trostruko ponovljeno upozorenje uz kraćinu drugoga sloga u riječi *Latoides* (str. 13, 51, 126) ili bilješku uz grčki plural *pelage* (str. 124).

oblik, pa upozorava da ima i kraćih i duljih epigrama. Opseg se epigrama stoga ne može brojčano izraziti, nego ga određuje "sud upućenih ljudi".²⁴

Usp. Anth. 175: *Atqui epigramma nec duos versus postulat, quum uno etiam versu possit esse contentum, cuiusmodi est illud Virgilianum: 'Aeneas haec de Danaïis victoribus arma'; et multo plures quam duos recipit. Quod ita esse et ratio persuadet, et innumerabilia optimorum poetarum exempla declarant. Hoc quidem constat, unam ex virtutibus epigrammaticis esse brevitatem. Verum ea brevitatis quanta esse debeat, non tam potest numero versuum, quam quodam hominum intelligentium iudicio definiiri.*

Usp. Anth. 112: *Haec Archias quatuor versibus exposuit, quorum duo priores interrogationem, duo posteriores responsionem continent; neque caruit, ut mihi videtur, laude brevitatis. Ego eadem brevius, at non fortasse melius.*

Novaković: KUNIĆEVI PRIJEVODI

Usp. Anth. 175: Atqui epigramma nec duos versus postulat, quum uno etiam versu possit esse contentum, cuiusmodi est illud Virgilianum: 'Aeneas haec de Danaïis victoribus arma'; et multo plures quam duos recipit. Quod ita esse et ratio persuadet, et innumerabilia optimorum poetarum exempla declarant. Hoc quidem constat, unam ex virtutibus epigrammaticis esse brevitatem. Verum ea brevitatis quanta esse debeat, non tam potest numero versuum, quam quodam hominum intelligentium iudicio definiiri.

Usp. Anth. 112: Haec Archias quatuor versibus exposuit, quorum duo priores interrogationem, duo posteriores responsionem continent; neque caruit, ut mihi videtur, laude brevitatis. Ego eadem brevius, at non fortasse melius.

Drugi postupak koji upućuje na Kunićevu žanrovsku svijest jest njegova vidljiva sklonost da važne obavijesti pomakne prema kraju epigrama. Dobar je primjer takve preinake anonimni grčki distih u kojem se navode poroci koji izravno ugrožavaju život (AP 10.112 = *Anth.* 73). U izvorniku se vino, kupke i ljubav spominju na početku. U Kunićevu prijevodu taj popis kardinalnih mana ostavljen je za sam kraj, za drugi dio pentametra, s ponešto izmijenjenim redosljedom: *balnea, vina, venus*. Osobito rado takvim se odloženim otkrivanjem služi Kunić kad je posrijedi vlastito ime (AP 8. 137 = *Anth.* 118; AP 9.246 = *Anth.* 153; AP 9.316 = *Anth.* 156; AP 9.344 = *Anth.* 177; AP 7.140 = *Anth.* 112) od dvostrukoga je distiha Kunić sveo na jednostruki, uspostavljajući u prijevodu čvršću relaciju između račlanjenosti pitanja i raščlanjenosti odgovora. Takvi sažetiji *versus rapportati* nastali su u očiglednom nadmetanju s predloškom, kako svjedoči popratna Kunićeva bilješka. U njoj čitamo da Arhija zaslužuje pohvalu zbog konciznosti svojega epigrama. Uz tako jasno izrečenu premisu nije teško zaključiti da prevodilac koji može ponuditi još koncizniju verziju zaslužuje veću hvalu - iako Kunić skromno odvrća od takva zaključka, ističući kako on, doduše, jest preveo kraće, "ali možda ne bolje".²⁵ Slijedeći isti impuls skratio je Kunić i epigram Tulija (u njega Statilija) Flaka (AP 9.37 = *Anth.* 183), koji pokazuje još zahtjevniju strukturu višestrukih pitanja i odgovora. U istom je omjeru na jedan distih sveden i epigram o lastavici koja je napravila gnijezdo na Medejinoj slici (AP 9.346 = *Anth.* 171) ili epigram Leonide iz Aleksandrije o slijepcu i šepavcu (AP 9.12 = *Anth.* 176). U redukciju izvornika upuštao se Kunić i kad je bila riječ o duljim sastavcima, pa je tako oduzeo po dvostih epigramima Leonide iz Taranta (AP 6.44 = *Anth.* 96) i Makedonija (AP 6.73 = *Anth.* 97).

Drugi postupak koji upućuje na Kunićevu žanrovsku svijest jest njegova vidljiva sklonost da važne obavijesti pomakne prema kraju epigrama. Dobar je primjer takve preinake anonimni grčki distih u kojem se navode poroci koji izravno ugrožavaju život (AP 10.112 = *Anth.* 73). U izvorniku se vino, kupke i ljubav spominju na početku. U Kunićevu prijevodu taj popis kardinalnih mana ostavljen je za sam kraj, za drugi dio pentametra, s ponešto izmijenjenim redosljedom: *balnea, vina, venus*. Osobito rado takvim se odloženim otkrivanjem služi Kunić kad je posrijedi vlastito ime (AP 8. 137 = *Anth.* 118; AP 9.246 = *Anth.* 153; AP 9.316 = *Anth.* 156; AP 9.344 = *Anth.* 177; AP

²⁴Usp. Anth. 175: *Atqui epigramma nec duos versus postulat, quum uno etiam versu possit esse contentum, cuiusmodi est illud Virgilianum: 'Aeneas haec de Danaïis victoribus arma'; et multo plures quam duos recipit. Quod ita esse et ratio persuadet, et innumerabilia optimorum poetarum exempla declarant. Hoc quidem constat, unam ex virtutibus epigrammaticis esse brevitatem. Verum ea brevitatis quanta esse debeat, non tam potest numero versuum, quam quodam hominum intelligentium iudicio definiiri.*

²⁵Usp. Anth. 112: *Haec Archias quatuor versibus exposuit, quorum duo priores interrogationem, duo posteriores responsionem continent; neque caruit, ut mihi videtur, laude brevitatis. Ego eadem brevius, at non fortasse melius.*

9.549 = *Anth.* 139; AP 11.208 = *Anth.* 161; AP 11.324 = *Anth.* 155). Koliko se Kuniću u takvim slučajevima dočetni položaj činio prirodnim, vidi se i po tome što takvu postupku pribjegava i onda kad je pomak minimalan (npr. AP 16.107 = *Anth.* 155) ili kad se takvo naknadno imenovanje odnosi na sporedni lik u epigramu (npr. AP 7.519 = *Anth.* 141). Ako je krateći dulje izvornike Kunić slijedio teorijsku zasadu koja ima korijene u antici, njegova težnja da ključnu informaciju premjesti na kraj nedvosmisleno otkriva utjecaj novovjekovne teorije i prakse epigrama: to nije ništa drugo do pokušaj da se u prijevodu uspostavi poanta koja izostaje u izvorniku.

Kakav je generički obrazac Kunić rado imao pred očima otkriva i njegova obilno posvjedočena navada da uvodi adresate kojima u originalu nema ni spomena. Ponekad je povod za takav dodatak nudio kakav obližnji epigram, kao, primjerice, u slučaju Flaka (AP 11.151 = *Anth.* 48) ili Stratofonta (AP 11.75 = *Anth.* 53), čija su imena preuzeta iz epigrama koji slijede. No kudikamo je više onih epigrama u kojima je oslovljenik isključiva Kunićeva novina. Cinam (AP 10.119 = *Anth.* 45), Damon (AP 5.230 = *Anth.* 85), Diotim (AP 11.208 = *Anth.* 161), Harmid (AP 10.66 = *Anth.* 47), Kalip (AP 11.325 = *Anth.* 51), Kalistrat (AP 11.294 = *Anth.* 45), Klit (AP 10.73 = *Anth.* 83), Ornit (AP 11.304 = *Anth.* 67), Pamfil (koji se javlja dvaput: AP 10.55 = *Anth.* 180 i AP 11.390 = *Anth.* 63), Sabin (AP 10.72 = *Anth.* 84) i svoje postojanje i svoje ime duguju isključivo Kuniću. Koliko je Kunić držao do takva prijevodnoga postupka najbolje pokazuje anonimni epigram upućen nedostojnom državnom činovniku koji svoj visoki položaj ima zahvaliti samo hiru sudbine (AP 9.530). Kunić je taj epigram preveo još u dodatku Zamanjine *Jeke*, zamjenjujući bezazleno σε izvornika eksplicitnim *Eune* (str. 128). Sedam godina potom očigledno se pokolebao u tome treba li neznancu nadjenuti upravo to ime, ali nije nimalo posumnjao da je takva dodatna apostrofa legitiman postupak: umjesto *Eune* sada na tom mjestu čitamo etički kvalifikativ *improbe* (usp. *Anth.* 46). Umetnutim oslovljavanjem Kunić nije monološku strukturu izvornika pretvorio u pravi dijalog, ali je jednoglasnu kazivačku poziciju preobratio u rudimentarni prizor, u repliku - doduše, u neodržanu razgovoru. Točno je da u dramskom pogledu takav novi lik ne prekoračuje granice vokativa kojim je uspostavljen - on je redovno *persona muta* - ali već njegova puka nazočnost mijenja pragmatičnu dimenziju ishodišnoga teksta. Riječi upućene nekome, ma koliko taj netko bio tek golo ime, Kuniću su se očigledno činile uvjerljivijima od teksta u koji nije bilo upisano ime adresata. Učestalost takve preinake najbolje je shvatiti kao posljedicu Kunićeve lektire rimskih epigramatičara Katula i Marcijala. Obilne potvrde za takav zaključak nudi generička povijest, a dodatnu mu potporu pružaju rimska imena za kojima je Kunić u takvim zgodama posezao, ne hajući nimalo za anakroničnost: Cina, Flak, Sabin.

Na sličnom je tragu uvećane zornosti i dojmljivosti i promjena govornika iz trećega lica u prvo. Tako je, primjerice, depersonaliziranu sentenciju o kratkovječnosti ruže (AP 11.53) Kunić preokrenuo u iskaz očevidca koji u prvom licu izvještava kako je ujutro vidio ružu, a potom ju predvečer, na povratku, ponovo potražio i ustanovio da se pretvorila u trnovit grm (*Anth.* 71). *Vidi ... revertens quaesivi ...* Kunićeve su inovacije, baš kao i temporalne oznake *mane* i *nondum acta luce*: ono što je u izvorniku bilo formulirano kao bestrasna tvrdnja, u prijevodu je postalo osobni doživljaj smješten u vremenski okvir jednoga dana. Honestov epigram o Aristiji, kojoj je jedan sin umro na kopnu a drugi poginuo na moru (AP 9.292), preveo je Kunić tako da je izostavio majčino ime, a treće lice zamijenio prvim (*Anth.* 144). Stvarajući na taj način nadvremensku tužaljku bezimene majke, kojoj dodatnu vjerodostojnost podaruje osobni ton, Kunić je zacijelo htio ublažiti i neumjesnu duhovitost afektivno distancirana izvornika, u kojemu doslovce stoji kako je sudbina "podijelila majku". Podudaran učinak u Kunićevim prijevodima proizvode i pomaci iz trećega u drugo lice, od monološki evocirana lika u dijaloškoga partnera. *Epigramma ludicrum* u kojem se osoba sitna rasta rugalački uspoređuje s Epikurovim atomima (AP 11.103) u izvorniku se oslanja na tročlani personal: neidentificirani subjekt iskaza (*a*), Alkima kao adresata (*b*) i Diofanta kao objekt nemilosrdne šale (*c*). Kunić je Alkima potpuno izostavio i na njegovo mjesto postavio Diofanta, pretvarajući tako neizravnu rugalicu na račun trećega u izravan invektivni ispad protiv točno imenovana suparnika (*Anth.* 158).

Netom navedeni primjeri mogli bi navesti na zaključak da se Kunićev idealni generički obrazac, izražen kao prevodilački *credo*, može sažeti u četveročlani naputak: *skraćivati, poetirati, dramatizirati, personalizirati*. No pozornija analiza Kunićeve prijevodne prakse otkriva da je on u mnogim slučajevima postupao upravo suprotno. Da *brevitas* za nj nije bila apsolutna vrlina pokazuju brojni prepjevi s viškom stihova u odnosu prema izvorniku. Ponekad je takav višak povezan s izborom drukčijega metra (AP 6.256 = *Anth.* 15; AP 9.136 = *Anth.* 130; AP 9.180 = *Anth.* 180); AP 9.497 = *Anth.* 148; AP 10.39 = *Anth.* 71-72; AP 10.72 = *Anth.* 84; AP 11.176 = *Anth.* 62).²⁶ Čest povod za amplifikaciju pruža i kriptična sažetost izvornika. Primjerice, u anonimnom epigramu koji je posvećen portretu kralja Lizimaha (AP 16.100; taj je epigram inače na prvom mjestu u Kunićevoj zbirci), završni, četvrti pentametar izvornika iznosi kratku tvrdnju da prikazani lik mora biti ili Heraklo ili Lizimah. Kunić,

²⁶U svojoj studiji Maixner je lakonski ustvrdio kako je Kunić metar izvornik mijenjao samo dvaput (AP 7.293 i AP 11.176 = *o.c.* 2, str. 120-121). Körbler ga je ispravio upozoravajući na još jedan Teokritov epigram (AP 13.3 = *o.c.*, str. 161, bilj.). No Kunić se nije držao metra izvornika u još nekoliko epigrama: AP 7.280 (*Anth.* 120); 10.108 (*Anth.* 74); 11.145 (*Anth.* 44); 11.176 (*Anth.* 62); 16.4 (*Anth.* 45); 16.74 (*Anth.* 73).

koji je dotada uspijevaao slijediti ritam izvornika prevodeći stih za stih, odlučio se za razvedenije objašnjenje i dodatni distih, zacijelo uvjeren da bi inzistiranje na sažetosti originala moglo dovesti do nejasna prijevoda. Ponekad je takav proširak zapravo posljedica glosiranja, u koje se Kunić upuštao uvjeren da njegovi čitaoci bez dodatnih objašnjenja neće shvatiti realije izvornika. Karakterističan je primjer takva postupka središnji distih u anonimnom epigramu o Frižaninu na Ajantovu grobu (AP 9.177 = *Anth.* 148), koji je Kunić uveo da bi protumačio homerski citat (*Il.* 15.727). Grčkom čitaocu, dakako, nije bila potrebna ni najava ni integralni citat da bi shvatio na što se aludira, dok je Kunić vjerovao da bi takva mimogredna natuknica u izmijenjenoj recepcijskoj situaciji ostala nerazumljiva, pa se odlučio da prvo objasni čiji je citat (*Maeonium ... carmen*), a potom i da ga dopuni (*Ajax vim pulsus non tulit Hectoream*). Neki dodaci nisu posljedica stvarne ili pomišljene zagonetnosti izvornika: u njima se jednostavno ogleda Kunićevo razumijevanje narativnoga potencijala elegijskoga distiha. Za nj je, naime, na tragu one prakse koju u antici najbolje ilustrira Ovidije, distih bio osnovna pripovjedna jedinica: jedna obavijest zaslužuje jedan dvostih, pri čemu pentametar obično varira sadržaj heksametra. Grčki izvornik ponekad nije bio strukturiran na istom načelu, pa ga je Kunić na vlastit poticaj uspostavljao u prijevodu. Dobra je ilustracija za takvu vrstu prijevodnoga dodatka Filipov epigram (AP 9.575), u kojem se iz prethodnoga kataloga ἄδύνατα izvodi zaključak zbog čega Homerovo ime ne može pasti u zaborav. Za razliku od prvoga distiha, u kojima se nevjerovatnost takva ishoda ilustrira bliskim primjerima gašenja zvijezda i noćne pojave sunca, središnji distih izvornika u razobličavanju apsurdnosti poseže za dvama potpuno raznorodnim argumentima: more će prestati biti slano, a mrtvaci oživjeti. Kuniću takvo zgušnjavanje pripovijedanja nije bilo prihvatljivo, pa je primjere razdvojio u zasebne distihe (*Anth.* 40).

Poput spomenutih slučajeva produljenih prijevoda, *advocatio diaboli* mogla bi u istovrsnoj ulozi protuprimjera navesti i neka mjesta koja pokazuju da Kunić nije uvijek istovjetno postupao ni kad je riječ o poanti, ni kad je riječ o adresatu, ni kad je riječ o promjeni kazivačke pozicije. Primjerice, anonimni epigram o srebrnoj djevojčinoj pisaljci (AP 16.324 = *Anth.* 9) sazdan je na opreci između uma i ljepote, koje personificiraju Atena i Afrodita, pri čemu potonja božica zaslužuje simbolično mjesto na samom kraju epigrama. Kunić je izokrenuo taj redoslijed, pa je Afrodita spomenuta prva, a u posljednjem se stihu našla Atena - no ni njezino se ime ne nalazi ondje gdje bi bilo najuočljivije, na kraju pentametra. U tom obuhvatnom preoblikovanju izostalo je i ime djevojke, pa je tako χαρίεσσα Λεόντιον postala bezimena *dia puella*. Na sličnom poslu depersonaliziranja izvornika zatječemo Kunića i u nekim drugim epigramima, na primjer u odsječku *Sepulcralia*, gdje Pitijada postaje u prijevodu *optima mater* (AP 7.487 = *Anth.* 124), ili u odsječku *Ludicra*, gdje brzonogi konj prozirnoga

imena Eet (Orao) u prijevodu postaje samo neimenovani *alipedum ... primus equorum* (AP 9.19 = *Anth.* 152-153). Imamo li na umu dokazanu Kunićevu sklonost da lik spomenut u drugom ili trećem licu pomiče u prvo lice, dajući mu ne samo glas nego i pravo na osobnu procjenu epigramske radnje, bit će zanimljivo uočiti da se barem u jednom slučaju Kunić ponio potpuno suprotno. U izvornom epigramu Paula Silencijarija (AP 5.230) kazivač u prvom licu izvještava kako mu je zlatokosa Dorida jednom jedinom svojom vlasi sputala ruke kao neraskidivim okovom. U Kunića je nesretni zaljubljenik izgubio mogućnost da sam ispriča svoju priču: o njegovoj kobnoj opčinjenosti pripovijeda autorski pripovjedač; prvobitno neimenovano "ja" postalo je u trećem licu "Damon", a Silencijarijeva Dorida u Kunića je postala Hijera.²⁷ Ovako nanizani protuargumenti mogli bi nas navesti na agnostičko slijeganje ramenima. Ako Kunić jednom postupa ovako, a drugi put onako, ako jednom skraćuje, a drugi put produljuje, ako uspostavlja i otupljuje poantu, ako uvodi i ispušta adresate, ako *promiscue* za treće lice rabi prvo, a za prvo treće, što se o njegovu epigرامskom prijevodnom konceptu uopće može pouzdano zaključiti? Stanovito uporište mogli bismo potražiti u statistici, koja bi uredno iskazala koji tipovi intervencija pretežu, no i tu bismo se ubrzo našli u poziciji Buridanova magarca: primjerice, broj epigrama koji pokazuju suvišak stihova (18) gotovo je istovjetan broju epigrama koje je Kunić skratio (16). Očigledno je da odgovor na to pitanje treba potražiti na drugoj razini, s onu stranu puke registracije oprečnih prijevodnih preinaka.

4. Ključ za razumijevanje Kunićeva prijevodnoga koncepta treba tražiti u pragmatičkoj dimenziji njegovih latiniziranih epigrama, onakvoj kakva se može dokučiti ispitivanjem obiju instancija: autora i njegove ciljane publike. Usprkos

²⁷Potonje preimenovanje, za koje se ne vidi nikakav opravdan razlog, samo je jedno u nizu sličnih nemotiviranih promjena vlastitih imena u Kunićevim prepjevima. Kako je poznato, onomastička građa iz grčkoga heksametra ili pentametra u načelu se bez posebnih problema može prenijeti u istovjetne latinske stihove, pogotovu ako je riječ o vrhunskom prevodiocu kakav je Kunić. Ipak, u mnogim epigramima Kunić je posegnuo za potpuno neočekivanim ekvivalentima. Tako su, primjerice, Akindin i Filon postali Cina (AP 11. 429 = *Anth.* 72 i AP 11.331 = *Anth.* 152), Amintih Eukratida (AP 7.321 = *Anth.* 106), Demostenida Nika (AP 11.266 = *Anth.* 58), Erazistrat Kalistrat (AP 11. 259 = *Anth.* 161), Eutihid Ruf (AP 16.328 = *Anth.* 158), Heliodor Sabin (AP 10.39 = *Anth.* 71), Kalpurnije Furnije (AP 11.211 = *Anth.* 57), Menestrat Mikron (AP 11.104 = *Anth.* 159), Nikon Hermogen (AP 11.406 = *Anth.* 147), Olimpik Piram (AP 11.76 = *Anth.* 58), Roda Filida (AP 7.605 = *Anth.* 52). Takvih preimenovanja Kunić se nije libio ni onda kad je posrijedi bila povijesno potvrđena osoba, kao što je sofist Lolijan iz Lukijanova epigrama, koji je u Kunića iz nepoznatih razloga postao Nearh (AP 11.274 = *Anth.* 54). Koji je slobodu uzimao Kunić u takvu transponiranje najbolje ilustrira anonimni distih (AP 9.523 = *Anth.* 31) iz kojega Kunić nije preuzeo ni jedno jedino vlastito ime: Kaliopa je postala *Musa*, Homer *Maeonides*, Ahilej *Aeacides*, Helikon je ispao, ali se umjesto njega pojavio *Mars*, koji se ne spominje u izvorniku.

Kunićevoj topičkoj isprici i citatnoj potpori antičkih autoriteta koji hvale vježbovnu vrijednost prijevoda, njegovi epigramski prepjevi, kako smo vidjeli, nisu kabinetski sastavci: oni su objavljeni da bi ih netko čitao. Koga je pri tom Kunić imao na umu, dalo se već nazrijeti iz mnogih spomenutih prijevodnih postupaka, u kojima se jasno očituje autorska svijest o hermeneutičkom potencijalu čitalaca njegove zbirke.

Ipak, intendirani čitalac Kunićevih epigramskih prepjeva najbolje se ocrtava u onome čega u Kunićevu izboru nema. Još je Maixner u svojoj studiji zapazio kako je Kunić polatinjujući Homera "ona mjesta, koja su prama shvaćanju kršćanskoga morala sablažnjiva naročito glede ljubavnih odnošaja, u svom prievodu ublaživao pristojnijimi izrazi ili ih sasvim mimoišao, gdje je to bez uštrba smisla mogao učiniti."²⁸ Petnaestak godina poslije Maixnera pokazao je Đuro Körbler da se Kunić istoga načela držao i u svojem prijevodu Teokrita, "te je mnoga mjesta i čitave pjesme ublaživao, a veliki broj stihova i sasvim izostavio."²⁹ Za takvu prevodilačku taktiku, u kojoj se stvarne preinake kombiniraju s prešutnim ispuštanjem, Kunićevi prepjevi iz *Grčke antologije* kudikamo su bolji primjer i od *Ilijade* i od *Idila*: u njima *amatoria* ne postoje ni kao pojedinačni tekstovi ni kao posebni odjeljak.

Upravo zbog toga osobito je zanimljivo da i neki epigrami koji su prošli strogu ćudorednu trijažu iziskuju dodatno tumačenje u bilješkama. Iz Paladina epigrama o urođenoj ženskoj zloći (AP 9.166 = *Anth.* 163) Kunić je prvo izostavio zaključni distih, u kojim se za sve nevolje u *Ilijadi* optužuje jedna žena, Helena, a krivica za sve zlo u *Odiseji* svaljuje na Penelopu. No ni taj zahvat nije bio dostatan, pa je iz četiriju prethodnih stihova izostavio sve prejake riječi (πόρνη, μοιχεύομαι, ὄλεθρος, φόνος). Nije, ipak, mogao preinačiti središnju točku Paladine mizoginijske argumentacije, prema kojoj jednako zlo izazivaju i razbludna Helena i čedna Penelopa. Odlučio se stoga za opsežan komentar, u kojem je energično ustvrdio da zločinačke prosce nije upropastila Penelopina čednost nego njihova vlastita zloća, pa vjerna Odisejeva supruga za njihovu smrt ne snosi nikakvu odgovornost. Zbog toga, prema vlastitu priznanju, Kunić u tom epigramu uočava ljepotu, ali mu nedostaje istina: *leporem agnosco, veritatem desidero*.³⁰

Opreaka koja je na kraju Kunićeve podrubne opaske izražena pojmovnim parom *lepor* : *veritas* dalekosežnija je no što bi se po njezinu skromnom smještaju moglo zaključiti. Opreznije čitanje Kunićevih rasutih bilježaka pokazuje da se u njoj zrcali iskonska dvojba s kojom se kao prevodilac suočavao: kako odvojiti sadržaj od oblika, etički kriterij od estetičkoga? Automedontov

²⁸Usp. F. Maixner, o.c. 2, str. 140.

²⁹Usp. Đ. Körbler, o.c., str. 175.

³⁰Usp. *Anth.* 163.

epigram o ljudskoj sreći (AP 11.50), koju u uzlaznom nizu ilustriraju osoba bez duga, bez žene, bez djece i bogati udovac, Kunić je u bilješci komentirao kao "lažan, ali ne bez privlačnosti" (*falso ille quidem, at non illepide: Anth.* 154). Isto temeljno dvojstvo, pod ponešto drukčijim nazivima, spomenuto je i u rubnoj bilješci uz Lucilijev epigram o dobrom i lošem pjesniku (AP 11.394), u kojoj je Lucilije zaslužio pohvalu zbog duhovitosti, a Horacije zbog istinitosti (*Hic facete; Horatius vere: Anth.* 160). Što za Kunića znači *veritas* možda se najbolje vidi u njegovu prijevodu Mimnermova epigrama (zapravo osamostaljena distiha iz elegije) u kojemu se kao vrhovno načelo preporučuje osobna ugoda, bez obzira na mišljenje sugradana (AP 9.50 = *Anth.* 82). Hedonistički poučak izvornika (Τὴν σαυτοῦ φρένα τέρπε : *Ugadaj svojemu srcu...*) Kunić je bez okolišanja preinačio u strogu deontološku maksimu (*Fac quod opus : Postupaj kako treba...*), obrazlažući da od izvornika odstupa stoga što ga na to navodi njegovo osobno uvjerenje.³¹

Oprekom *lepor : veritas (facete : vere, falso : non illepide)* imenuju se temeljne odlike prijevodnoga predložka, upravo onako kako *venustas* i *fides* obilježavaju idealne sastavnice dogotovljena prijevoda. Potonji pojmovni par, koji se zatječe u predgovoru prijevoda *Ilijade*, s razlogom je izazivao opetovanu pozornost filologa, u rasponu od Maixnera, koji je prvi u njemu vidio ključno autopoetičko očitovanje, do Knezovića, koji je se na nj osvrnuo u nedavno objavljenoj studiji.³² Ne poričući nimalo valjanost tako usmjerenih interpretacija, treba ipak upozoriti da su prijevodne vrline "dražesti" i "vjernosti" u logičkom smislu *posterius*: njima se određuje *kako* treba prevoditi. Što treba prevoditi, što je uopće dostojno izbora, o tom odlučuju kriteriji istine i ljepote.

Citirane Kunićeve opaske pokazuju da tekst, barem ponekad, nije istodobno i "istinit" i "lijep", da se, štoviše, te kvalitete ponekad međusobno isključuju. Kunićeve bilješke odaju nam i to da je njegova *veritas* više etička nego logička kategorija. Napokon, iz Kunićevih se komentara jasno može zaključiti kakva će biti njegova prevodilačka odluka ako se istinitost i ljepota sukobe: blaži spor razrješuje rubna bilješka, to opsežnija ako je problem delikatniji. U nepomirljivu sukobu pretegnut će "istinosni" kriterij, čak i po cijenu posvemašnjeg neuvrštavanja moralno zazornoga teksta. *Veritas* je tako vrhovni regulativ i pri izboru prijevodnih predložaka i pri izboru prijevodnih postupaka.

Jedino pozivanjem na to načelo moguće je razumjeti naoko potpuno suprotne zahvate u bliskim tekstovima, ponekad u jednom te istom epigramu. Treba učiniti sve da čitalac uoči etički potencijal epigrama, pa makar to značilo da

³¹Usp. *Anth.* 82: *Graeca verba sunt ejusmodi, ut potius dicendum fuerit: Tu tibi fac placeas. Verum ego sic statuo, neminem sibi placere posse praeter illos qui recte faciant: qui ab officio desciscant, eos necessario ipsos sibi displicere.* Usp. i F. Maixner, o.c. 2, str. 128.

³²Usp. F. Maixner, o.c. 2, str. 133; Knezović, o.c. 3, str. 353.

prevodilac ispravlja, a u nuždi i krivotvori izvornik. Ako moralni precept nije dovoljno uočljiv, u prijevodu će se pojaviti novi lik, novo ime, uvjerljiviji pripovjedač koji istupa kao očevidac ili se poziva na vlastito iskustvo. Ako je čudoredni poučak ugrožen kontekstom koji odvlači pozornost, ili ga, štoviše, svojom sablažnjivošću opovrgava, legitimni su obrnuti postupci: redukcija personala, prebacivanje u anonimnost, uvođenje distancirana autorskoga pripovjedača. Prevedeni epigrami obiluju raznolikim primjerima moralne korekture. Ona se ponekad ogleda u drastičnom skraćivanju, kao što je primjerice u Dioskoridovu epigramu o Likambovim kćerima (AP 7.351 = *Anth.* 142), iz kojega je Kunić jednostavno izostavio završna četiri stiha, u kojima se djevojke opravdavaju da nisu snubile Arhiloha i da nisu pomamne. Ona se ponekad ogleda u produljivanju, kao što je primjerice u Paladinu epigramu protiv umišljena nezalice, u kojem bujicu neobrazloženih, invektivnih vokativa zamjenjuje staložen i argumentiran, ali zato i dulji prijekor (AP 11.305 = *Anth.* 67-68). Ispravljati se može i dopunama koje nedirnutim ostavljaju opseg epigrama, kao što je, na primjer, zališno *Canopi*, koje je Kunić prema vlastitu priznanju uveo u Nikarhov epigram da bi se točno znalo kako je riječ o poganskom, a ne kršćanskom bogu (AP 11.115 = *Anth.* 160 i bilj. /b/). Preinaka može biti ograničena samo na jednu riječ, kao što je u anonimnom epigramu o Ateni i Afroditi, u kojem gola Afrodita u Kunićevu prijevodu postaje "nenaoružana" (AP 16.174 = *Anth.* 149).

Pogledajmo na jednom ili dvama primjerima kako se ti raznorodni ili čak suprotstavljeni postupci kombiniraju u prijevodnoj cjelini. Znamenit Pseudo-Platonov epigram o ostarjeloj Laidi koja se odriče zrcala (AP 6.1 = *Anth.* 99) preveo je Kunić u dvije verzije. U oba slučaja odlučio se da prepolovi izvornik, svodeći ga na distih:

Ἡ σοβαρὸν γελάσασα καθ' Ἑλλάδος, ἢ τὸν ἔραστῶν
 ἔσμον ἐνὶ προθύροις Λαῖς ἔχουσα νέων.
 τῆ Παρίῃ τὸ κάτοπτρον. ἐπεὶ τοίῃ μὲν ὀρᾶσθαι
 οὐκ ἐθέλω, οἷη δ' ἦν πάρος, οὐ δύναμαι.³³

(1)

*Hoc Veneri speculum suspendit Lyda: nequiret
 Jam se quod juvenem cernere: nollet anum.*

(2)

*Lyda hoc do Veneri speculum; quod me ipsa videre
 Qualis sum, nolo; qualis eram, nequeo.*

³³Laida - ja što sam smijehom veselila Grčku, dok mladi,
 strasni momci su moj stalno oblijetali prag -
 Darujem Pafljanki zrcalo ovo, jer se ne želim
 Gledati kakva sam sad; stari pak ne vidim lik.

Iskorištena prijevodna rješenja dobro su nam poznata otprije: u prvom prijevodu Kunić je prezent, prvo lice i upravni govor zamijenio preteritom, trećim licem i neupravnim govorom. U drugom je prijevodu završni pentametar u cijelosti preuzeo od Auzonija (*Op.* 19,65), sasvim u skladu s višestruko očitovanim uvjerenjem da dobra tradicionalna rješenja ne treba žrtvovati u ime apriorne izvornosti.³⁴ No to je istodobno bila i granica do koje je htio slijediti Auzonija; heksametar je preveo sam, pa je tako nastala nova cjelina kudikamo bliža izvorniku. U njoj više nema ni pretjerane prvobitne eksplikativnosti koja je diskretnu suprotstavljenost sadašnjosti i prošlosti izražavala zornijom oprekom posuđenom iz biološkoga pojmovnika (*juvenis : anus*).

Ta blaga semantička inovacija u prvoj verziji nije i jedini Kunićev zahvat u značenjsku dimenziju teksta. Lako se može uočiti da je Kunić u oba slučaja konvencionalnu pjesničku antonomaziju za Afroditu (Pafljanka, prema gradu na Cipru) zamijenio neposrednim imenovanjem. Za to nije postojala ni najmanja prisila: obje riječi imaju u dativu identičnu prozodijsku strukturu, pa je u oba slučaja umjesto *Veneri* moglo bez ikakvih posljedica stajati *Paphiae*, pogotovu zato jer je posrijedi odavna udomaćena grčka posuđenica u latinskom pjesništvu i lako prepoznatljiv Afroditin atribut. Odlučujući se bez ikakva kogentnoga razloga za ovakvu simplifikaciju *a specie ad individuum* Kunić je očigledno neiskusnije čitaoce htio poštedjeti i najblažega enigmatskog izazova i usmjeriti njihovu pozornost na semantiku tekstne cjeline.

U tom pogledu kudikamo je ozbiljniji zahvat potpuno ispuštanje prvoga distiha, iz kojega je Kunić držao potrebnim izvući samo vlastito ime. Mladi ljubavnici koji se "roje", kako doslovce stoji u izvorniku, pred vratima Laidinim, ne pojavljuju se u Kunića ni u dalekoj naznaci. Ovakav prijevodni postupak ne može se podvesti pod kategoriju bezazlenih skraćivanja, jer se izostavljanje prvoga distiha vidljivo odražava na makrostrukturu teksta. Nema nikakve sumnje da je Kunić takve posljedice bio potpuno svjestan. Filolog u njemu ustuknuo je pred redovnikom i pedagogom, pokazujući obazrivost koja se možda i nekim njegovim suvremenicima činila pretjeranom.

Među tehnički najjazovnije tekstove koje je Kunić poželio uvrstiti u svoju zbirku zacijelo pripada par epigrama iz prve knjige *Planudee*, koji se pripisuje različitim autorima - prvi najčešće Pozidipu ili Kratetu, drugi Metrodoru - ali se njihovo pravo podrijetlo danas ne može točno utvrditi. Njihova je neobičnost u tome što drugi u cijelosti opovrgava argumentaciju prvoga, služeći se gotovo istim riječima, u istom poretku, s identičnim brojem stihova. Ti epigrami u stihovanu obliku nastavljaju tradiciju takozvanih "dvostrukih tvrdnja" (δισσοί

³⁴Auzonijev prijevod u cjelini glasi: *Lais anus Veneri speculum dico: dignum habeat se/ aeterna aeternum forma ministerium./ At mihi nullus in hoc usus, quia cernere talem/ qualis sum, nolo, qualis eram, nequeo.*

λόγοι), kako se upravo i zove najslavniji tekst te vrste, kratka sofisticirana rasprava nastala oko 400. prije Krista, u kojoj se o dobru i zlu, o lijepom i ružnom, o pravdi i nepravdi, istini i laži, mudrosti i vrlini, sustavno iznose kontrarni sudovi. Epigrami su zamišljeni da se čitaju u nizu: tako ih donose i *Planudea* (1.13.3; 1.13.4) i *Palatina* (AP 9.359; AP 9.360), tako ih preuzimaju različiti florilegiji, pa ih je tako uvrstio Kunić, odustajući od uobičajena abecednoga poretka.

Da bi se uočio razmjer leksičke podudarnosti izvornih epigrama, ovom su prigodom identične riječi u oba teksta podcrtane:

9.359

Ποίην τις βίοτοιο τάμοι τρίβον: εἰν ἀγορῇ μὲν
 νείκεα καὶ χαλεπαὶ πρήξεις, ἐν δὲ δόμοις
 φροντίδες· ἐν δ' ἀγροῖς καμάτων ἄλις, ἐν δὲ θαλάσση
 τάρβος· ἐπὶ ξείνης δ' ἦν μὲν ἔχης τι, δέος
 ἦν δ' ἀπορῆς, ἀνηρόν. ἔχεις γάμον: οὐκ ἀμέριμνος(5)
 ἔσσεαι. οὐ γαμέεις: ζῆς ἔτ' ἐρημότερος.
 τέκνα πόνοι, πῆρωσις ἄπαις βίος, αἱ νεότητες
 ἄφρονες, αἱ πολιαὶ δ' ἔμπαλιν ἀδρανέες.
 ἦν ἄρα τοῖν δοιοῖν ἐνὸς αἵρεσις, ἢ τὸ γενέσθαι
 μηδέποτ' ἢ τὸ θανεῖν αὐτίκα τικτόμενον.(10)

9.360

Παντοίην βίοτοιο τάμοις τρίβον: εἰν ἀγορῇ μὲν
 κύδεα καὶ πινυταὶ πρήξεις, ἐν δὲ δόμοις
 ἄμπαυμ'. ἐν δ' ἀγροῖς φύσιος χάρις, ἐν δὲ θαλάσση
 κέρδος· ἐπὶ ξείνης δ' ἦν μὲν ἔχης τι, κλέος·
 ἦν δ' ἀπορῆς, μόνος οἶδας. ἔχεις γάμον: οἶκος ἄριστος(5)
 ἔσσεται. οὐ γαμέεις: ζῆς ἔτ' ἐλαφρότερον.
 τέκνα πόθος, ἄφροντις ἄπαις βίος, αἱ νεότητες
 ῥωμαλέαι, πολιαὶ δ' ἔμπαλιν εὐσεβέες.
 οὐκ ἄρα τῶν δισσωῶν ἐνὸς αἵρεσις, ἢ τὸ γενέσθαι
 μηδέποτ' ἢ τὸ θανεῖν πάντα γὰρ ἐσθλὰ βίω.³⁵(10)

³⁵AP 9.359:

Kakav život izabrati treba? Na trgu su, naime
 svade, pregolem trud; kućni kad prevališ prag -
 brige. Na selu te čeka obilje znoja, na moru -
 strepnja; na tudem tlu, ako si imućan - strah.
 Ubog si? Zlo ti se piše! Oženjen? Imat ćeš mnoštvo
 Nevolja. Samac si? Tvoj život je dodatno pust.
 Djeca su muka; bez njih si bogalj! Mladi su dani
 Ludi; sijeda je vlas velike nemoći znak.

Suočen s takvim predlošcima Kunić se u prvom izdanju 1764. odlučio za sljedeće prijevode (str. 140-141):

EX POSIDIPPO VEL CRATETE

De vitae humanae incommodis

Quod mihi jam vitae placeat genus? Et fora fervent

Litibus; et curis moeret onusta domus.

Rura labor, terror maria insidet; et mala dulci

In patria; externo et sunt mala multa solo.

Ditescas: anget servanda pecunia moestum.(5)

Nil habeas: anget pauperies inopem.

Duxeris uxorem: curarum millia duces

Multa domum. Nolis ducere: solus eris.

Sit proles: curis patrem enecet; orbis at idem.

Mancus ages, ceu sit pars tibi dempta tui.(10)

Mente caret juvenis: postquam sapientia venit

Sera, sibi queritur genua labare senex.

Et vitam optamus? Multo est sors optima, numquam

Vel nasci, primo vel periisse die.

EX METRODORO

De vitae humanae commodis

Quod mihi non vitae placeat genus? Et fora laudem.

Et requiem fesso praebet amica domus.

Rura petis: animos oblectant rura, per altum

Is mare: longinquo a litore lucra refers.

Ditescas: non parva pararis commoda. Pauper (5)

Sis: tenuis victus commoda magna feret.

Jedno od dvojeg izabrati treba: ne biti nikad

Živ il poći u smrt odmah čim ugledaš svijet!

AP 9,360:

Svaki život izabrati treba! Na trgu su, naime

počasti, premudar trud; kućni kad prevališ prag -

Odmor. Na selu te čeka priroda ljupka, na moru -

Dobit; na tuđem tlu, ako si imućan - čast.

Ubog si? Za sebe drži! Oženjen? Imat ćeš krasnu

Kuću. Samac si? Tvoj život je dodatno lak.

Djeca su blagoslov; bez njih si bezbrižan. Mladi su dani

Jedri; sijeda je vlas velika ugleda znak.

Ne treba birati jedno od dvojega: ne biti nikad

Živ il poći u smrt. Život u svemu je lijep!

Duxeris uxorem: gnatis augebere. Caelebs

Sis: vita poteris liberiore frui.

Dulce patri gnati circum oscula; sed tamen orbi

Patris sollicito corda timore vacant. (10)

Et senium et viridem possum laudare juventam.

Nam juvenis praestat robore, mente senex.

Et vitam culpas! Vitae genus elige quodvis;

Quippe vides multis omnia plena bonis.

Već i letimičan pogled otkriva u čemu se i koliko Kunićevi prijevodi razlikuju od izvornika. Taj prvi dojam podupire preciznija računica, koja pokazuje da su grčki epigrami identični u dvjema trećinama, dok je u Kunićevim prepjevima taj omjer sveden jedva na jednu sedminu. Početni stihovi, doduše, nedvosmisleno upućuju na to da je Kunić imao namjeru oponašati visoku artificijelnost izvornika. No ubrzo je od toga odustao, pa je tek tu i tamo ponavljao jednu ili dvije riječi, i to uvijek na početku stiha. Deset stihova bilo mu je premalo da u njih stisne doktrinarno preoblike izvornika, pa se odlučio za dva dodatna distiha, koja je utrošio na različita objašnjenja (primjerice u 10. stihu, da protumači metaforu izvornika, prema kojoj je čovjek bez djece bogalj), na izravnija upozorenja (primjerice u 7. stihu, u kojem razmjerno benignu formulaciju izvornika pretvara u dojmljivu opomenu ženiku, koji će uzeti ne samo ženu nego i "tisuću briga"), na uvećanu slikovitost (primjerice u 12. stihu, u kojem nespecificiranu staračku nemoć pretvara u klecanje koljena). Kunić se nije obazirao ni na neka druga, vrlo uočljiva formalna obilježja izvornika. Nije, primjerice, pokušao imitirati brojna opkoračenja, koja obavijesno težište vrlo efektno prenose na početak sljedećega stiha. Nije, također, pokušao u prijevodu uspostaviti brz slijed pitanja i odgovora, iako je u drugim zgodama, kako smo vidjeli, takav prijevodni zadatak s lakoćom rješavao.

Između prvog i drugog objavljivanja tih epigrama proteklo je sedam godina, pa bismo mogli pretpostaviti da je Kunić u međuvremenu poželio u njima ponešto promijeniti. I doista, blago preinačeni naslovi upućuju na to da je Kunić prijevode revidirao. No daljnje nam čitanje pokazuje da zapravo nije učinio ništa čime bi ojačao invarijantni dio obaju epigrama. Štoviše, mijenjao ih je na različitim mjestima, tako da je leksička i sintaktička veza između dvaju epigrama postala još neuočljivija. U prvom epigramu intervenirao je u stihove 3-6, koji sada glase:

Rura labor, terror maria insidet. Urbe paterna

Si procul externos mens sit adire lares,

Ditem anget graviter servanda pecunia, egentem

Nuda et inops anget pauperies gravius.

U 10. stihu zamijenio je Kunić glagol *agere* neutralnijim *esse*, pa se sada na početku čita: *Mancus eris...* Sve drugo ostalo je kao u prvoj verziji.

U drugom, "optimističnom" epigramu Kunić je dirao u treći distih i pentametar u sljedećem distihu, dakle stihove 5-8; sve drugo ostalo je netaknuto:

Cum peregre es: dives poteris clarescere; pauper

Pauperiem solus noveris ipse tuam.

Duxeris uxorem: gnatis augebere. Caelebs

Si fueris, nullo colla premere iugo.

Ti minimalni i - što je još važnije - nekoordinirani prepravci nepobitno dokazuju da je Kuniću i u prvoj i u drugoj verziji prije svega bilo stalo do sadržajne ekvivalencije, a da je visoku formalnu zahtjevnost izvornika u oba navrata svjesno ignorirao. Doduše, u njegovim se prepjevima njestimično mogu uočiti postupci koji se doimlju kao pokušaji stilske kompenzacije (primjerice, ponovljeno *anget* u trećem distihu prvoga epigrama ili ponovljeno *rura* u trećem stihu drugoga epigrama; prosapodoza *duxeris ... duces* u sedmom stihu prvoga epigrama), no to je i premalo i prerijetko da bi se skrenula pozornost na oblikovnu dimenziju izvornika, makar i takvim, okolišnim sredstvima: Kunićevom terminologijom rečeno, *veritas* je potisnula *lepor*. 5. Dvostruke verzije Pseudo-Platonova epigrama o Laidi i suprotstavljenih epigrama o pogodnostima i nepogodnostima ljudskoga života još jednom pokazuju u kakvu kulturnopovijesnom okolišu valja razumijevati Kunićevo prevodilaštvo. No one pokazuju i nešto drugo: gdje su granice Kunićeve prevodilačke utjecajnosti. *Prevodeći antičke tekstove Kunić je u svemu postupao kao antički prevodilac*. To će reći da je sebi dopuštao slobode koje su modernom prevodiocu nezamislive: amplificirao je i reducirao ishodišne tekstove, modificirao njihovu semantiku, ponekad se s njima upuštao u polemički obračun, bilo u samom prepjevu, bilo u bilješkama. Sve to karakteristično je za antičku prijevodnu praksu, u kojoj se prevodeenje shvaća kao nadmetanje s izvornikom (*aemulatio*), a ne kao njegovo samozatajno prenošenje u drugi jezik.³⁶ Horacijev *fidus interpres* samo je netaleantiran obrtnik koji ne može ponuditi ništa bolje od ropske doslovnosti; pravi prevodilac umjetnik je koji konkurira autoru. Takvo shvaćanje prijevoda kao sučeljavanja dviju jakih, ravnopravnih osobnosti nadživjelo je antiku i protegnulo se duboko u novovjekovlje, višestruko se potvrđujući i u Kunićevu, osamnaestom stoljeću. Još je Kunićev biograf Gioacchino Tosi bez ikakva ustručavanja - štoviše, kao osobitu pohvalu - navodio da su se grčki epigrami pod Kunićevim perom "pojaviu u promijenjenu ruhu, dražesniji i duhovitiji".³⁷

³⁶Usp. Astrid Seele *Römische Übersetzer. Nöte, Freiheiten, Absichten*. Darmstadt 1995., str. 11.

³⁷Usp. *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*. Rim 1795., str. XII-XIII.

No prijelomni obrat u razumijevanju prevodilačkoga posla visio je u zraku, morao ga je naslutiti i sam Kunić. Kako je, uspoređujući Kunića i Zamanju kao prevodioce Teokrita, na nizu primjera pokazao Đuro Körbler, Kunićev mladi suvremenik, učenik i prijatelj kudikamo je obazrivije postupao s izvornikom: Zamanjin je prijevod "potpuniji" i "vjerniji".³⁸

Potpun zaokret zbio se u desetljećima koja su slijedila poslije Kunićeve smrti, kad je stroža filologija postupno uspostavila suglasnost oko toga što prevodilac može, a što ne smije činiti. Kunić je, dakle, prevodilac vremenski blizak epohalnoj razdjelnici, jedan od posljednjih velikih tumača antičke književne ostavštine koji se nije morao bojati da će njegovi prijevodi biti okarakterizirani kao *belles infidèles*. Ipak, za njegovu recepcijsku sudbinu nije bio odlučujući taj konzervativni pristanak na prijevodni koncept koji je u kulturnopovijesnom smislu bio na zalazu. Spomenuti Passeronijev *volgarizzamento* u drugom stupnju posredno pokazuje gdje su bile najkrupnije prepreke većoj utjecajnosti Kunićevih prepjeva. U predvečerje Francuske revolucije i brojnih nacionalnih preporoda latinski je nepovratno gubio svoj povlašteni položaj. Izabirući latinski, Kunić je izabrao i sudbinu svojih suvremenika i sugrađana Boškovića, Staya i Zamanje. Za svakoga člana te velike hrvatske latinističke tetrade osamnaestoga stoljeća s podjednakim se pravom može reći da je pisao predobrim latinskim u vremenu koje je bilo preslabo zainteresirano da honorira takvu vrlinu.

Kunić je, dakako, i dalje mogao računati na pozornost učene manjine. Zahvaljujući Jamesu Huttonu znamo da je Richard-François-Philippe Brunck, filolog uz čije je ime vezan početak modernoga znanstvenoga proučavanja *Palatinske antologije*, vlastoručno prepisao Kunićeve prijevode AP 9.359 i 9.360.³⁹ No Kunićeva prvobitna namjera nije bila u tome da se dokazuje u uskom krugu akademske zajednice. Da stvar bude gora, u tom iznudenom utočištu Kunićevi su prijevodi poslije njegove smrti naišli na najneugodnijega takmaca: između 1795. i 1822. tiskan je Grotiusov prijevod *Grčke antologije*. Nasuprot Kunićevu izboru od petstotinjak epigrama, to je bio cjelovit prijevod, u kojem su, povrh svega, dosljedno poštovani i metar i opseg izvornika; napokon, riječ je bila o prijevodu koji je otisnut kao dio dvojezičnoga izdanja. Koliko se god Maixner u pravednom rodoljublju filologa iz maloga naroda trsio pokazati kako u pojedinačnim rješenjima Kunić ne zaostaje za Grotiusom, ili ga, štoviše, nadmašuje, na skućenom filološkom tržištu devetnaestoga stoljeća za obojicu nije bilo mjesta: Grotius je za Kunića jednostavno bio nedostižan konkurent.⁴⁰

³⁸Usp. Đ. Körbler, *o.c.*, str. 263 i *passim*.

³⁹Usp. J. Hutton, *o.c.* 2, str. 213, bilj. 42. Brunckove bilješke čuvaju se u Bibliothèque Nationale (*Paris. Suppl.* 391).

⁴⁰Usp. F. Maixner, *o.c.* 2, str. 95 i *passim*.

Danas, iz odmaknute perspektive kraja tisućljeća, Kunićevi nam se prepjevi iz *Grčke antologije* doimlju važnim ponajprije u onoj mjeri u kojoj mogu poslužiti kao putokaz za razumijevanje njegove autorske epigramske ostavštine. Ta golema produkcija, na žalost, još je uvijek poznatija po svojem impozantnom opsegu nego po sadržaju, jer je tiskom objavljen tek manji njezin dio: jednom za Kunićeva života, u zbirnom izdanju (Cremona 1772.), dvaput poslije njegove smrti (Parma 1803.; Dubrovnik 1827.). I danas, o dvjestotoj obljetnici Kunićeve smrti, ne samo da vrijede Brlekove riječi stare pola stoljeća: "cjelokupno izdanje još je *in votis*", nego nije jasno - s obzirom na predvidljiv utrošak vremena i sredstava i na raspoložive snage - ni to kad bi i kako takav posao uopće mogao biti obavljen.⁴¹

Za provjerljive zaključke ostaje nam stoga na raspolaganju samo Radeljin tiskani izbor, u kojem je zastupljena tek četvrtina dosada registrirane Kunićeve epigramske ostavštine (*Epigrammata. Nunc primum in lucem edita*. Ragusii 1827.). Tekstovi koji su u tom postumnom izdanju okupljeni jasno svjedoče da su grčki epigramatičari bili Kunićevo trajno nadahnuće i u autorskom stvaralaštvu. Kao što je poznato, dilema: Grci ili Marcijal - obilježila je i teoriju i praksu epigrama u novovjekovlju, od trenutka kad se u prvim desetljećima *cinquecenta*, u vrijeme pontifikata Lava X., prvi put jasno artikulirala. Dvije suprotstavljene vizije generičke povijesti, a onda i generičkoga ideala, očitovale su se i u Kunićevu vremenu. Bilo je to, prema poznatoj Goetheovoj sintagmi, *Winckelmann's Jahrhundert*, pa je i Kunić na uvodnom mjestu, ispred cijele zbirke prepjeva, stavio nepomirljiv citat iz djela Francesca Saverija Quadrija (1695.-1756.), svojega negdašnjega redovničkoga subrata i autora iznimno utjecajnoga sedmoknjižnoga kompendija *Della Storia e della Ragione d'Ogni Poesia*, prema kojemu se ideja epigrama može spoznati samo od Grka.⁴² Kunićeva praksa možda ne slijedi uvijek programatsku žestinu Quadrijeve sintagme *hi ... soli*, ali nema dvojbe da su za nj grčki epigramatičari bili blaži, raznovrsniji i prihvatljiviji od Marcijala. Koliko je upravo lektira *Grčke*

⁴¹Usp. M. Brlek *Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Knji. I., Zagreb 1952., str.115. Problem nije samo u tome što je ostao neizdan Radeljin prijepis u 103 svešćića (*Carmina Raymundi Cunichii transcripta a R. Radelja*, br. 1156 AMB), na koji se obično prvi upire prstom na popisu *desiderata*, nego što nije napravljena osnovna tekstološka predradnja, koju bilo koje ozbiljno izdanje iziskuje: recenzija Kunićeve rukopisne epigramske ostavštine, gdje god se nalazila. A ona se, kao što se može pretpostaviti za tako plodnoga autora i za vrijeme u kojem je djelovao, nalazi na vrlo raznolikim mjestima: takvima na kojima je više nego logično tragati za njom (npr. *Archivum Romanum Societatis Jesu: Opera nostrorum* 2) i takvima kamo ni najiskusniji istraživač neće krenuti ako prethodno nije upozoren (npr. *Biblioteca dell' Accademia Rubiconia dei Filopatridi*, Savignano sul Rubicone, II 47).

⁴²Usp. *Anth. II: Vera epigrammatis notio ex Graecis haurienda est. Hi enim soli eius indolem quasique formam viderunt. Qui Anthologiam in manus sumunt, ea reperiunt, quae lecta complent animos voluptate atque admiratione*

antologije utjecala na Kunićeve žanrovsku svijest, pokazuje i usporedba poglavlja u njegovim prepjevima s poglavljima u Radeljinu tiskanu izboru. Dok su prijevodni epigrami 1771. razvrstani kao *Encomiastica*, *Satyrica*, *Moralia*, *Votiva*, *Sepulcralia*, *Lugubria*, *Ludicra*, *Varia*, autorski epigrami iz 1827. pojavljuju se kao *Sacra*, *Votiva*, *Moralia*, *Encomiastica*, *Satyrica*, *Ludicra*, *Varia*, *Sepulcralia et Lugubria*, *Ad Lydam Lydaequae familiam* - dakle, zapravo, u istoj podjeli, s dodatkom samo dvaju novih odjeljaka, prvoga i posljednjega, koji na simboličan način ističu krajnje točke Kunićeve epigramske inspiracije. Dakako, s obzirom na spomenutu neistraženost tekstne predaje, moguće je da nazivi u dubrovačkom izdanju, baš kao i u rkp. 1156 AMB, potječu od Radelje. No termini u ovom slučaju nisu odsudni: s njima ili bez njih, jasno je da se unutar generička podjela kakvu pokazuje Kunićeva autorska zbirka oslanja na *Planudeu*, a time i na ono razumijevanje generičke tradicije kakvo je u njoj našlo svoj najuvjerljiviji izraz.

Dokumentiraniji sud o vezi između Kunića kao prevodioca i autora epigrama može se očekivati tek kad njegova autorska rukopisna ostavština bude primjereno interpretirana *in corpore et in membris*. Taj posao nipošto ne treba shvatiti samo kao potragu za epigramskim grecizmima u Kunićevu autorskom rukopisu. Veza je djelovala dvosmjerno, pa se ponekad i u Kuniću-prevodiocu javljao vrlo neobičan autorski impuls, koji se ne može podvesti pod opisane postupke nadmetanja s izvornikom. Pozornom čitaocu Pseudo-Platonova epigrama o ostarjeloj ljepotici zacijelo nije promaknulo da se glavni lik epigrama u izvorniku zove Laida. U grčkoj onomastičkoj tradiciji to je jedno od najomiljenijih imena za hetere; najstarija među njima, rodom iz Korinta, bila je toliko slavna da je njezino ime prešlo i u poslovice. Teško je reći je li nepoznati grčki epigramatičar ciljao na tu, povijesnu osobu, koja se među svojim brojnim ljubavnicima mogla pohvaliti i takvim antipodima kao što su kinik Diogen i hedonist Aristip, ili se samo poslužio ominožnim imenom. No to, napokon, i nije važno: u oba slučaja ime služi samo zato da bi čitalac shvatio kakvim se zanatom bavila epigramska junakinja. To ime, koje se bez ikakvih problema može uklopiti u latinski heksametar, kako svjedoči i navedeni Auzonijev prijevod, Kunić je promijenio u *Lyde*, a u tom ga je obliku od njega preuzeo i Gian Carlo Passeroni.⁴³ Lida je, kao što je poznato, pseudonim Kunićeve Muze, Marije Pizzelli, kojoj je spjevao više od šest stotina epigrama. Delikatna narav te veze nukala je na izjašnjavanje različite interpretatore, od Franje Maixnera, preko Josipa Torbarine, do Tona Smerdela, koji je s pouzdanjem zaključio da "analiza epigrama, u kojima je Kunić očitovao iskrenim zanosom svoje divljenje prema Mariji Pizzelli, određuje granicu svakome, koji bi htio čeprkati po

⁴³Usp. početak soneta *Lida a Ciprigna questo specchio offerse...*: J. Hutton, o.c. 1, str. 409.

intimnom dijelu njegove biografije.⁴⁴ No ovdje nije riječ o povodu za bizarnu biografsku spekulaciju, u kakvu je rasprava o Kuniću ponekad znala spuznuti, nego o ozbiljnom pitanju koje će budući tumač cjelovita Kunićeva djela teško moći prečuti: kako to da je ime uzvišene gospoje iz autorskoga kanconijera ušlo u prijevod *Grčke antologije*, i to upravo na ono mjesto na kojem u izvorniku stoji ime legendarne antičke bludnice?

⁴⁴Usp. F. Maixner, o.c. 1, str. 159-161; J. Torbarina *Oko engleskog prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme* u *Zborniku radova Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Knj. I, Zagreb 1951., str. 651-706 (str. 666-669); T. Smerdel, o.c., str. 546.